

Participatief actieonderzoek als vorm van eigentijds veranderen

Lezing studiemiddag over Actieonderzoek, Utrecht 5 juni 2018

Dr. Gerard Donkers

Graag wil ik als start van deze studiemiddag enkele gedachten met jullie wisselen over participatief actieonderzoek als vorm van eigentijds veranderen. Ik hoop dat ik met mijn gedachten aansluit bij vraagstukken waar jullie in je praktijken tegenaan lopen. Ik volsta met een korte impressie van een vijftal elementaire methodisch-theoretische aspecten die jullie ook zullen herkennen in de verschillende workshops van vanmiddag.

Hier en daar zal ik verwijzen naar *mijn ervaringen* met het zelf uitvoeren van praktijkgerichte handelingsonderzoeken naar methodieken van sociale interventie, met het begeleiden van praktijkgerichte onderzoeken als docent op het HBO. Mijn ervaringen met actieonderzoek liggen ook bij het Landelijk Expertisecentrum Sociale Interventie (LESI) waar ik vele jaren als kerndocent onderzoeken heb begeleid en beoordeeld en bij masteropleidingen Social Work waar ik onderzoekspzetten van cursisten heb besproken. Ik kan ook verwijzen naar mijn actieve deelname aan de Kring Andragologie van de Universiteit van Amsterdam op het gebied van interventieonderzoek. Op de leestafel heb ik een artikel *Interventieonderzoek* van mij gelegd waar in de Kring uitvoerig over is gediscussieerd en dat veel bijval kreeg. Als ik mijn verhaal niet helemaal af krijg, kunt u altijd nog het vervolg in dit artikel lezen.

1. Kennisontwikkeling en veranderen zijn met elkaar verbonden

Een eerste elementair kenmerk van participatief actieonderzoek is, dat kennisontwikkeling en veranderen met elkaar zijn verbonden.

Bij de ingang van de Humboldt universiteit in Berlijn staat met grote letters:

*Filosofen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd, maar het komt erop aan haar te **veranderen**.*

Met deze uitspraak bekritiseerde Karl Marx indertijd al de afstandelijkheid van de klassieke wetenschapsopvatting en zette hij de praktijk van het veranderen voorop. Met zijn uitspraak verwees hij naar de grondintentie van wat wij tegenwoordig *actie-onderzoek* noemen: Niet slechts de wereld beschouwen, maar samen met belanghebbenden (stakeholders) zoeken naar nieuwe kennis voor praktische oplossingen van vraagstukken in de hier en nu situatie (daarvoor moet je natuurlijk ook wel de wereld beschouwen en dat bedoelde Marx ook) en deze handelingskennis gebruiken voor het totstandbrengen van verbeteringen in de situatie: de mogelijke en gewenste toekomst.

Dit in elkaar schuiven van kennisontwikkelen en veranderen vraagt onder meer om een verandergerichte (interventiegerichte) formulering van de probleemstelling van het onderzoek in de trant van: Hoe (methode) gaan mensen (wie?) om (in actieve zin) met de situatie (de ander en het andere) teneinde wat in deze situatie te verbeteren?

Bij het formuleren van de probleemstelling ligt dan ook mijn eerste kritische vraag aan de praktijk van actieonderzoek:

Is de probleemstelling van je onderzoek in deze formele zin ook interventiegericht geformuleerd?

Het gaat in actieonderzoek om een *relatief nieuw handelingsconcept*, waarin aan beide soorten van activiteiten (kennis ontwikkelen en veranderen) gerecht wil worden gedaan. De implicaties van deze stellingname zijn talrijk. Laat ik er een paar noemen.

Allereerst impliceert het dat veranderen (veranderkundig handelen) niet meer enkel het *object* is van handelingsonderzoek, het onderwerp van studie. Het gaat niet alléén meer om kennis te verzamelen met betrekking tot 'ingrijpen teneinde iets te verbeteren', maar onderzoek doen wordt ook zélf opgevat als een vorm van interveniëren, als een specifieke veranderpraktijk. De verbinding van *deze twee betekenissen* van veranderen kunnen we kenmerkend noemen voor actieonderzoek.

Een tweede implicatie van de stellingname dat kennis ontwikkelen en veranderen samen dient te gaan, is dat de stappen in het onderzoeksproces tevens stappen zijn in het praktisch proberen op te lossen van een probleemsituatie. Mogelijke stappen zijn dan:

- situatieverkenning en komen tot een relevant geachte probleemstelling
- actie- en onderzoeksplan ontwerpen
- veranderacties en onderzoeksacties daarin uitvoeren
- gegevens analyseren, komen tot bevindingen en eventuele vervolgstappen opzetten en uitvoeren en
- terugblikken en afronden van het verander- en onderzoekstraject.

Uit deze reeks van zich herhalende activiteiten blijkt – en dat is een derde belangrijke implicatie - dat het bij actieonderzoek gaat om meer of om andere beoordelingscriteria dan enkel een gerichtheid op waarheidsvinding.

Beargumenteerd kan worden dat in actieonderzoek aan *drie essentiële waarden* (een brede normatieve benadering), welke ten grondslag liggen aan de drie veranderkundige modellen (paradigma's), gerecht gedaan wil worden:

1. De waarde van de (van subjectiviteit) *onthechte menselijke rede* in het sociaal-technologisch denken. Het gaat hier met name om afstemmingscriteria op cognitief gedragsniveau, zoals verifieerbaarheid, analytische generalisatie (geen statistische) en doelmatigheid.
2. De waarde van *dialogische betekenisgeving*, interpersoonlijke communicatie en persoonsvorming in het Persoonsgericht, interpretatief denken over veranderen.
3. De waarde van *sociale rechtvaardigheid en ecologische verantwoordelijkheid* in het maatschappijkritische denktraditie.

De botsingen tussen deze verschillende waarden van kennisontwikkeling en praktische probleemoplossing kenmerken actieonderzoek en de vraag is dan: hoe gaan we als onderzoeksteam om met deze vaak botsende waarden en hoe proberen we met elkaar te komen tot een meer integratieve en gedeelde waarden benadering van de drie veranderparadigma's? Historisch gezien is een dergelijke poging tot 'en-en' in plaats van 'of-of' denken een belangrijke nieuwe stap in het veranderkundig denken.

2. Poging tot 'opheffing' van het dualistisch denken over de verhouding tussen subject en object

De genoemde stap naar integratief denken verwijst ook naar een ander eeuwenoud thema: het dualistisch denken over de verhouding tussen subject en object. Participatief actieonderzoek is onderdeel van een wereldwijde poging om het (reeds door Descartes geformuleerde) dualistisch denken over de verhouding tussen subject en object (en daarmee ook van de tegenstelling tussen theorie en praktijk) te overstijgen en te komen tot een meer geïntegreerde subject-objectbenadering. De laatste decennia zien we steeds meer van dergelijke pogingen onder andere bij auteurs als Lenk (1995), Midgley (2000), Habermas (1983), Bourdieu (1992), Fay (1996) en vele anderen.

Impliciet zit in al deze pogingen een fundamentele kritiek op de traditioneel sterke ontkoppeling tussen subject (c.q. de veranderkundige expert) en object (c.q. cliëntstelsel als de leek). Bij participatief actieonderzoek worden in principe alle betrokkenen in het verandertraject immers aangemerkt als mede-onderzoeker/mede-veranderaar! (de mate van participatie kan natuurlijk verschillen). Met dit principe wordt onder meer de aandacht verlegt van een aanbodgerichte manier van denken naar een meer (heden ten dage alom sterk gepropageerde) *vraaggerichte benadering* van veranderen. Praktische problemen, vragen, verlangens, wensen of ideeën die (groepen) mensen hebben in hun situatie zijn het vertrekpunt en in de benaderingen werken onderzoekers en deelnemers als mede-onderzoekers samen om in co-creatie (Proefschrift van Corry Ehlen 2015) kennis te vergaren en bij te dragen aan empowerment, c.q. versterking van het zelflerend en zelfveranderend vermogen van mensen.

Vanuit dit elementaire kenmerk kunnen we onder meer de volgende kritische vragen stellen aan de praktijk van actieonderzoek:

- ***Zijn de primaire actoren (de doelgroep, gezien vanuit de maatschappelijke opdracht van de instelling) inderdaad ook de mede-veranderaars in je onderzoek?***
- ***Is je onderzoeksthema inderdaad vanuit hun perspectief en hun probleemsituatie vraaggericht geformuleerd?***

Mijn ervaring is dat veel professionals, vaak onbewust en goedbedoeld, vertrekken vanuit hun zorgaanbod. Leggen ze het eigenaarschap bijvoorbeeld primair wel bij de daklozen zelf of zitten ze vooral vóór hen te denken en te zorgen?

De vraaggerichte, participatieve onderzoeksbenadering sluit goed aan bij de hedendaagse transitie in het sociale domein. Er ligt een vraag naar nieuwe

basiscompetenties van professionals: werkers die de zelfregie van de bewoners in relatie tot hun sociaal netwerk als vertrekpunt nemen, die co-creatief kunnen werken op wijkniveau en die veranderen kunnen combineren met een onderzoekende en lerende houding. De hedendaagse complexe, dynamische en vaak onvoorspelbare maatschappelijke context vraagt niet om mensen die slechts handelen, zoals een machine, op basis van vóóraf gegeven instructies. Onze samenleving vraagt om *reflectief* ingestelde burgers, professionals en managers die, meer improviserend en in een open dialoog met elkaar, vormgeven aan de samenleving.

De rol van de professional is dan niet meer de expert, maar degene die het eigen onderzoekend en veranderend vermogen van mensen ondersteunt, faciliteert en helpt versterken. Zijn of haar rol is in een bepaald opzicht complexer, maar ook bescheidener: de volgens de fysicus en filosoof Polanyi (1967) veelal impliciet aanwezige (stilzwijgende, verborgen, niet gearticuleerde) handelingskennis bij mensen boven tafel halen en mensen helpen om taal te geven aan datgene wat ze eigenlijk al lang weten, waardoor ze op een nieuwe en meer vruchtbare manier naar hun praktijk gaan kijken.

Deze bescheiden rol past niet goed in het traditioneel wetenschappelijk onderzoek. Het is belangrijk hier even bij stil te staan.

Traditioneel is men er in het wetenschappelijk onderzoek immers juist op gericht om de subjectiviteit van onderzoekers zoveel mogelijk uit te schakelen of op z'n minst onder controle te brengen. Vanuit het oogpunt van *objectieve* waarheidsvinding terecht (en niet terecht vanuit een sociaal-constructionistische visie op kennis), maar door de uitschakeling van het handelingssubject is er sprake van onteigening van zelfregie van de onderzoeker. Met de objectivistische claim op waarheid in het evidence-based werken¹ is het onderzoeken losgekoppeld van de onderzoeker als zelfsturende en morele actor. In het constructionistisch denken staat observeren niet tegenover interveniëren/veranderen, maar is er een deel van: wat waargenomen wordt, kan principieel nooit onafhankelijk zijn van de waarnemer. De subjectkant zit er altijd per definitie in.

Maar met de objectivistische waarheidsclaim is het onderzoeken niet alleen losgekoppeld van de zelfregie van de onderzoeker, maar ook van de dialoog tussen onderzoeker en onderzochten en van de vraag naar de

---

¹ Want wat is *evidentie*? Zonder dat wij als subjecten axioma's en uitgangspunten (al is het maar dat de aarde en wij bestaan) *aannemen* ('aannemen' is de handeling van een subject) heeft waarheidsvinding überhaupt geen zin. Die niet te bewijzen aannames kunnen hoogstens door anderen worden gedeeld en daarmee intersubjectief worden aanvaard, zo leert ons Wittgenstein.

maatschappelijke rechtvaardigheid van het onderzoek. Zie de drie genoemde kernwaarden van actieonderzoek.

Een interventiemethodiek die uit deze onderzoeksvatting voortkomt, wordt voorgesteld als een in principe van de persoon en context ontkoppeld systeem van richtlijnen voor 'hoe te handelen', welk systeem in zichzelf een bepaald effect zou kunnen genereren (evidence based). Het is dezelfde claim van 'bewezen effectiviteit' die je bijvoorbeeld ziet in het medisch discours over Diagnose Behandel Combinaties (DBC's), in de '212 zogenaamd effectieve jeugdinterventies' van het Nederlands Jeugdinstituut of in het eenzijdig systemisch denken over economie en politiek. Deze manier van denken staat haaks op veranderkundig denken. In een volledig deterministisch universum is ondenkbaar hoe *veranderen* en hoe het nieuwe zou kunnen ontstaan, aldus de filosoof Edgar Morin in zijn boek *On Complexity* (2008).

In dit wetmatig denken in termen van objectiviteit is er niet alleen sprake van onteigening van zelfregie, maar *ook van reductie van complexiteit*, aangezien het menselijk bewustzijn zelf een inherent onderdeel is van natuur en maatschappij. En zelfs al zouden de deterministen gelijk krijgen dat *alles wordt bepaald door het noodlot, het systeem, de natuur of het toeval.... dan nog is zelfregie nodig om het noodlot te aanvaarden, de natuur te leren volgen en het toeval te dragen*, zo begin ik mijn boek 'Zelfregie terug in het werk' (2015).

3. Een strategie van gedeelde waarden

Met het genoemde accent op zelfregie komen we op een derde elementair kenmerk van participatief actieonderzoek: het samen onderzoeken en veranderen veronderstelt een strategie van gedeelde waarden. De erkenning van de zelfregie van mensen verwijst naar een bepaalde *constructieve visie* op de werkelijkheid (wat mij betreft wel met een referentierealistische inslag, zie ook Lenk 1995). Onderzoeken en veranderen zijn handelingen die per definitie onmogelijk zijn zonder zelfsturing. Het zijn *actieve* werkwoorden die verwijzen naar handelingssubjecten die aan het 'werken' zijn, dat wil zeggen die bezig zijn met veranderen, te omschrijven als:

Intentioneel (waardegeoriënteerd) handelen gericht op het aanbrengen van wijzigingen in de omgeving en in zichzelf.

De werkwoorden verwijzen naar de *intentionaliteit* van ons handelen, naar de referentiewaarden van ons gedrag. Die intenties of referentiewaarden van gedrag zitten volgens Anscombe (1957) inherent in elk handelen opgesloten. Bewust en veelal onbewust proberen mensen in hun beroepsmatig en niet-beroepsmatig handelen hun omgeving (de ander en het andere) te beïnvloeden in een door hen gewenste richting door zich zo goed en zo kwaad als het kan op die omgeving af te stemmen. Die referentiewaarden kunnen heel *concreet* zijn (als zorgverlener binnen 10 minuten het huis van Bep schoonmaken), maar ook meer *abstract* (aan Bep een dienst op maat leveren). Achter die waarden zit altijd een bepaalde morele lading.

Participatief actieonderzoek betekent samen normatief handelen en veronderstelt dus een strategie van gedeelde waarden. En die waarden betreffen dan niet alleen de doelrichting van veranderen, maar ook de sociale *manier waarop* dat gezamenlijk proces plaatsvindt, namelijk door middel van de dialoog (van wederkerig intentioneel handelende subjecten). De dialoog is dan ook de grondvorm van participatief actieonderzoek. De kwaliteit van die dialoog zegt iets over de beoogde sociale kwaliteit van de samenleving als geheel.

Vanuit dit derde elementair kenmerk van participatief actieonderzoek kunnen we onder meer de volgende kritische vragen stellen aan de praktijk van actieonderzoek:

- ***Richten jullie voldoende de aandacht op het (bewust en onbewust) intentioneel handelen van de actoren en gaan jullie dus op zoek naar de referentiewaarden in het gewenste en feitelijke gedrag van de betrokkenen? Mijn ervaring is dat dit nogal eens wordt 'vergeten'.***

- **Waar en hoe zijn jullie in het team en in je onderzoek op zoek naar gedeelde waarden, c.q. naar het met elkaar delen van waarden? Of ligt die doelrichting al bij voorbaat vast, bijv. burgers moeten financieel zelfredzaam zijn.**
  - **Wat is de door jullie beoogde sociale kwaliteit van de samenleving die jullie willen verbeteren? Vaak mis ik deze verbreding.**
-

4. Omgevingsverandering en zelfverandering zijn met elkaar verbonden

In de omschrijving van 'veranderen' die ik zojuist bij kenmerk 3 gaf, vestig ik de aandacht op het gegeven dat het 'onderzoeken en veranderen' niet alleen gericht is op de omgeving (de ander en het andere), maar ook op zichzelf. En daarmee kom ik op een vierde elementair kenmerk van participatief actieonderzoek: omgevingsverandering en zelfverandering zijn hier met elkaar verbonden. Je kunt als cliënt of als actieteam je omgeving nu eenmaal niet veranderen zonder zelfverandering of zelfsturing. Zonder het beïnvloeden van je eigen waarnemingen, gedachten, motoriek, ervaringen en gedrag krijg je het niet eens voor elkaar om als groep bij elkaar te komen. En probeer zonder zelfsturing maar eens een stoel te verzetten!

We kunnen ons afvragen in hoeverre er in het onderzoeksproces aandacht is voor zelfregulatie en zelfreflexie van de betrokkenen. Is hier tijd en ruimte voor bezinning voor ingeruimd?

Omgevingsverandering en zelfregulatie (zelfreflectie, leren) horen onafscheidelijk bij elkaar. Onderzoek doen wordt opgevat als een zelfreflectief handelenis, zoals gezegd, zelf een vorm van veranderen. Als je dat op die manier opvat, dan zie je bijvoorbeeld dat met het stellen van een echte onderzoeksvraag de verandering al ingezet, omdat je er dan al blijk van geeft daadwerkelijk te **wéten** dat je iets nog *niet* weet. Vaak denken mensen dat ze de oplossing voor een probleem al lang weten en dan is onderzoek doen niet zinvol. Dat je iets niet weet, ben je dus al te weten gekomen! Met deze wijziging in ons verlangen naar kennis zijn we al bezig met veranderen. Vaak zijn mensen zich echter niet van dit leerproces in zichzelf bewust of noemen ze dit nog geen 'veranderen'. Alleen daadwerkelijke verandering van de omgeving (buiten zichzelf) vatten ze op als veranderen. Omgevingsverandering in de vorm van conditieverbetering en zelfverandering in de vorm van leren en competentieversterking worden ontkoppeld.

Kritisch stelt zich hier de vraag naar de inhoudelijke doelrichting van het actieonderzoek: Is hier inderdaad sprake van een combinatie van conditieverbetering en competentieversterking? Bijvoorbeeld: niet alleen nieuwe stoplichten en verkeersdrempels aanleggen, maar mensen leren zich verantwoord te gedragen in het verkeer.

5. Afstemmingsgericht onderzoeken en veranderen

Een vijfde en laatste elementair kenmerk van participatief actieonderzoek dat ik hier naar voren wil halen is, dat het bij onderzoeken en veranderen gaat om afstemming op de personen zelf en op de natuurlijke en maatschappelijke omgeving. We weten het allemaal, maar gedragen we ons er ook naar? Onderzoeken en veranderen staan niet los van de sociaal-ecologische context. We worden bepaald en beperkt door talrijke krachtige invloeden vanuit de natuurlijke en maatschappelijke context waarvan slechts een zeer klein gedeelte door ons bewust en beïnvloedbaar is. Denk aan biologische, economische, ecologische en politieke factoren (macht en machtsverhoudingen). Veranderen is dus geen on-afhankelijk denken, ervaren en gedragen, maar een *afstemmingsgerichte* vorm van sturen en zelfsturen.

Dat veranderen is dus niet alleen een cognitief proces. De mens is meer dan een actief brein. Ons 'afstemmen op de ander en het andere' veronderstelt dat we de ander en het andere bij onszelf *toelaten*. Dat we openstaan voor de ander. Dat we in de communicatie ruimte creëren voor de ander om anders te zijn. Dat we ons gedrag in de verschillende sociale rollen die we in en buiten het actieteam vervullen, goed afstemmen op onze eigen gevoelens en behoeften en op de vraag wie we zijn en wie we willen zijn.

Stellen we van hieruit de volgende kritische vragen aan het actieonderzoek:"

- **Is er in de onderzoekspraktijk inderdaad aandacht voor deze binnenwereld (innerlijke ervaringswereld) van mensen?**
- **Waar zit de aandacht voor het opdoen van nieuwe ervaringen van de mensen zelf en de eigen verklaringen die mensen geven voor de situatie waarin ze zitten?**

Naar mijn ervaring is er normaal gesproken weinig of geen aandacht voor de innerlijke ervaringswereld van mensen.

In een participatieve handelingspraktijk waarin je met elkaar iets in de situatie wil veranderen gaat het om (systemische) samenhangen en verbindingen tussen denken (denkers, beleidsmakers) en doen (doeners, uitvoerders), tussen onderzoekers en veranderaars, tussen individu en omgeving en tussen bewustzijn, natuur en maatschappij. Dit denken in samenhangen en verbindingen vraagt om het *combineren van meerdere bronnen van kennis*, zowel wat betreft de verschillende actorenperspectieven in het verandertraject als wat betreft de verschillende disciplinaire perspectieven. Het betekent niet alleen rekening houden met psychologische kennis, maar ook met sociologische, biologische, economische en politieke inzichten en bovendien,

zoals Kunneman in zijn modus 3 kennis aangeeft, ook met de ervaringskennis van de mensen zelf. Actieonderzoek vraagt om een *transdisciplinaire*, deels de wetenschappen overstijgende, *benadering en een meer perspectivistisch kijken naar de probleemsituatie*.

De kritische vraag is dan ook:

- **Is de analyse van jullie vraagstuk transdisciplinair van karakter en gericht op integratie van inzichten uit verschillende wetenschappelijke disciplines en uit kennis- en ervaringsbronnen van de onderzochten zelf?**

Ook hier is mijn ervaring dat dit vaak niet het geval is.

Ook in methodische zin gaat het om een meerspectivistische benadering: naast (meer systematische) onderzoeksmethoden worden ervaringsgerichte, interactieve en creatieve methoden ingezet om kennis te genereren.

Tot slot

We zijn ingegaan op enkele algemene elementaire kenmerken van participatief actieonderzoek. Uit die elementaire kenmerken heb ik een aantal kritische vragen geformuleerd naar de praktijk van actieonderzoek.

Ik wil eindigen met een persoonlijke noot. In deze zorgelijke tijden van terrorisme, onzekerheid, angst, vreemdelingenhaat, opwarming van de aarde, voortdurend oorlog en dreiging van geweld enzovoort, ervaren velen van ons dat ze moeten vechten tegen een neiging tot alarmistisch denken, tegen gevoelens van onmacht, tegen zwartkijkerij en tegen cynisme over de mogelijkheden tot verandering. Actieonderzoek is voor mij een positief gerichte brede veranderbenadering die ons houvast kan geven in het blijven geloven dat we met elkaar de wereld een beetje beter kunnen maken. Ik noem dit een liefdevol antwoord. En zo'n liefdevol antwoord is actueler dan ooit!!

Bijlage 1: Enkele kritische vragen naar de praktijk van actieonderzoek

Eerste kenmerk: kennis ontwikkelen en veranderen met elkaar verbonden

- 1. Is de vraagstelling van je onderzoek interventiegericht geformuleerd in de zin van: Hoe gaan de mensen om (actief werkwoord) met zichzelf en de omgeving (de ander en het andere) teneinde welke waarden (bij zichzelf en in hun omgeving) te realiseren en hoe kan dit handelen worden ondersteund en gefaciliteerd?*

Tweede kenmerk: Opheffing dualisme subject – object

- 2. Zit het cliëntsysteem in je vraagstelling als mede-veranderaar opgenomen?*
- 3. Is de vraagstelling van je onderzoek aanbodgericht of primair vraaggericht?*

Derde kenmerk: Strategie van gedeelde waarden

- 4. Richten jullie voldoende de aandacht op het (bewust en onbewust) intentioneel handelen van de actoren en gaan jullie dus op zoek naar de referentiewaarden in het gewenste en feitelijke gedrag van de betrokkenen?*
- 5. Waar en hoe zijn jullie in het team en in je actieonderzoek op zoek naar gedeelde waarden, c.q. naar het met elkaar delen van waarden?*
- 6. Wat is de door jullie beoogde sociale kwaliteit van de samenleving die jullie willen verbeteren?*

Vierde kenmerk: Omgevings- en zelfverandering met elkaar verbonden

- 7. In hoeverre hebben jullie in de onderzoeksteam aandacht voor de zelfregie (zelfregulatie, zelfevaluatie etc) van de betrokkenen zelf. Is hier tijd en ruimte voor bezinning voor ingeruimd?*
- 8. Gaat het in de doelrichting van het actieonderzoek om een combinatie van conditieverbetering en competentieversterking?*

Vijfde kenmerk: Afstemmingsgericht handelen (intern en extern)

- 9. Waar zit de aandacht voor het opdoen van nieuwe ervaringen van de mensen zelf en de eigen verklaringen die mensen geven voor de situatie waarin ze zitten?*
- 10. Is de analyse van jullie vraagstuk transdisciplinair van karakter, gericht op integratie van inzichten uit verschillende wetenschappelijke disciplines en uit kennis- en ervaringsbronnen van de onderzochten zelf?*

Literatuur over participatief actieonderzoek

- Anscombe, G.: *Intention*. Harvard University Press 1957
- Boog, B. e.a.: *Theory and Practice of Action Research. With special reference to the Netherlands*. Tilburg University Press, Tilburg 1996
- Boog, B. e.a. (red.): *Focus op Action Research, de professional als handelingsonderzoeker*. Koninklijke Van Gorcum, Assen 2005
- Boog, B., Van der Meer, D. en Polstra, L.: *Handelingsonderzoek: hoe doe je dat?*
In: Wester, F. e.a. (red.) *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek*, hoofdstuk 7.
Uitgeverij Coutinho Bussum 2000
- Bourdieu, P. (1992). *Argumenten voor een reflexieve maatschappijwetenschap*, Amsterdam, uitgeverij SUA.
- Cardiff, S.: Critical and creative reflective inquiry: surfacing narratives to enable learning and inform action. In: *Educational Action Research*, Vol. 20, No. 4, December 2012, pp 605-622
- Coenen, H.: *Handelingsonderzoek als exemplarisch leren. Een bijdrage aan de fundering van de methodologie van handelingsonderzoek*. Jan van Arkel Utrecht 1989
- Cohn, R.: *Van psychoanalyse naar themagecentreerde interactie, bouwstenen voor een pedagogisch systeem voor onderwijs, vorming en hulpverlening*. Baarn, H. Nelissen 1983
- Donkers, G.: *Naar een veilige school. Versterking van het zelfregulerend vermogen van leerlingen, docenten en school in omgaan met agressie*. Lemma, Den Haag 2008
- Donkers, G.: *Veranderen in meervoud, een driedimensionale kijk op de sociale veranderingkunde*. 14^e herziene druk van Veranderkundige modellen, Boom/Lemma Amsterdam 2015
- Donkers, G.: *Zelfregie terug in het werk. Een inspirerend concept van professionaliteit en organisatieontwikkeling*. SWP Amsterdam 2015
- Donkers, G.: *Interventieonderzoek. Bijdrage aan de methodologie van Sociale Veranderingkunde*. Kring Andragologie van de Universiteit van Amsterdam. Zie www.zelfregie.com bij 'Documenten'
- Donkers, G.: *Normatieve bouwstenen voor sociaal veranderkundige theorieën en praktijken* 2017. Zie www.zelfregie.com bij 'Documenten'
- Dijkum, C. van en Tavecchio (red.): *Praktijkonderzoek in ontwikkeling*. Nieuwe inzichten en voorbeelden. Boom Lemma uitgevers, Den Haag 2014
- Fay, B.: *Contemporary Philosophy of Social Science, a Multicultural Approach*. Oxford, Blackwell Publishers 1996
- Habermas, J.: *Theorie des kommunikativen Handelns*: Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1983

Harré, T. and Gillett, G.: *The Discursive Mind*. SAGE Publications, Inc 1994

Leenders, H en Veugelers, W.: *Waardevormend onderwijs en burgerschap. Een pleidooi voor een kritisch-democratisch burgerschap*. In: *Pedagogiek*, 24e jaargang, 4, 2004, pg. 361-375

Lenk, H.: *Interpretation und Realität. Vorlesungen über Realismus in der Philosophie der Interpretationskonstrukte*. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main 1995

Lewin, K.: *Field Theory in Social Science*. Selected Theoretical Papers, Harper&Brothers Publishers New York 1951

Lieshout, F. van, Jacobs, G, en Cardiff, S.: *Actie onderzoek, principes voor verandering in zorg en welzijn*. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen 2017

Maso, I. en Smaling, A.: *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Boom, Amsterdam 1998

Masselink, R. en de Jong, J.: *Handboek Appreciative Inquiry*. Nieuwerkerk aan den IJssel, Gelling Publishing 2013

Midgley, G.: *Systemic intervention, philosophy, methodology, and practice, contemporary systems thinking*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers 2000

Migchelbrink, F.: *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Uitgeverij SWP Amsterdam 2002

Migchelbrink, F.: *De kern van participatief actieonderzoek*. Uitgeverij SWP Amsterdam 2016

Morin, E.: *On complexity*. Hampton Press. Inc. 2008

Polanyi, M.: *The tacit dimension*. New York: Anchor Books 1967

Patton, M.: *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Edition 3, Sage Publications 2002

Reason, P. & Bradbury, H. (eds): *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. London: SAGE, 2001

Reuling, A.: *Methodologieën, een inleiding in onderzoeksstrategieën*. H. Nelissen, Baarn 1986

Strien, P. van: *Praktijk als wetenschap, methodologie van het sociaal-wetenschappelijk handelen*. Assen/Maastricht 1986

Tromp, C.: *Breedbeeld wetenschap. Een kritisch-reflectief onderzoeksmodel gebaseerd op een breed rationaliteitsbegrip*. Van Arkel Utrecht 2004

Verschuren, P.: *De probleemstelling voor een onderzoek*. Het Spectrum Utrecht 2002

Wester, F., Smaling, A. en Mulder, L. (red.): *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek*. Uitgeverij Coutinho Bussum 2000

Zeeuw, G. de: Onderzoek in de andragologie: weten te handelen. In: Gent, B. van en Have, T.T. ten (red.): *Andragologie*. Samson Uitgeverij, Alphen aan den Rijn 1977

Zeeuw, G. de: Research to support social interventions. In: *Journal of Social Intervention*, volume 19, Issue 2, pp. 4-24, 2010